

tott a munkásotthonban. Barna kajla kalappal a fején, könyvvel a hóna alatt, így bicegett az utcákon fáradhatatlanul. Ő volt az, akit meg lehetett mindenre kérni, aki mindenkinek mindent megtett. Markáns, sötét bőrű, rekedtes hangú, de nagyon kiegyensúlyozott, nyugodt ember volt. Szelíd szemű. A szemei, hát azok szinte külön éltek, mintha semmi közük sem lenne ahhoz a markáns archoz. Nagyon becsületes, megfontolt, nyugodt embernek tartottam, s az is volt.

A SZEMTANÚ FELJEGYZÉSEI

S A F F E R P Á L

Szótárt, jegyzetet készíteni, kommentárt írni általában csak a tudományos szövegekhez szokás.

Az emberek természetesnek tartják, hogy a szépirodalmi szöveget szótár nélkül is megértik és úgy értelmezik, ahogy nekik tetszik.

Amikor elolvastam Gobby Fehér Gyula drámáját, mégis úgy döntöttem, hogy megkísérlem kommentálni.

Úgy érzem, ezt a szöveget mégsem lehet egészen szabadon értelmezni. Az itt leírt események, fogalmak jelentését csak akkor lehet megközelítően felfogni, ha figyelembe vesszük az időt, a múltat és a jelent, és keressük az összefüggést a kettő között.

Mert negyven-egynéhány esztendő alatt, amennyi a drámabeli történés időpontja óta eltelt, nagyot változott erre mifelénk (és nemcsak mifelénk) a világ és vele együtt a szavak sorsa.

Vegyük a dráma témájának alapfogalmát:

A forradalom szó akkoriban kimondhatatlan volt. Hallatára a burzoá izzadni kezdett, a rendőr a sábjába fújt, a katona pisztolyt rántott.

Manapság a forradalom szó szalonképes lett, mint az afrikai néger maszkok, vagy a dél-amerikai indián szárított emberfejek. Hirtelenében vagy húsz divatos forradalmat tudnék felsorolni.

A forradalmár szó is valamiféle rémet jelentett. Simokovich Rókus forradalmár volt, és a fogalom akkori értelmezésének megfelelően akasztófán végezte.

A mai forradalmárok, a fogalom mai értelmezésének megfelelően, a róla szóló drámát, meleg szobában, párnázott székekben olvassák.

Látszólag óriási a változás. Valójában semmi a fogalom lényegét illetően.

A forradalom negyven év előtti értelmezését és mai értelmezését egyaránt a polgárság termelte ki.

Azt talán mondanom sem kell, hogy a fogalom valódi tartalmát sem a valamikori, sem a mai értelmezés nem ragadja meg.

Teljes ragyogásában azt csak a Simokovich Rókusok álmai ragadhatják meg, ideig-óráig, amíg a kötél vagy a korrupció ki nem oltja őket.

A GYALOGLÁS

A mai gépesített világban az emberek általában kétféleképpen fogják fel a gyaloglást:

Az idősebbek, az orvos tanácsára, szentül hiszik, hogy ez a leghatásosabb orvosság az öregségnek nevezett betegség ellen; a fiatalabbak pedig, akik nyaranta, batyuval a hátukon járnak az utakat, úgy érzik, hogy ez a kaland, a világ és az ember megismerésének kalandja.

A gyaloglás lényegéhez ezek a fiatalok állnak közelebb.

Hogy ezt megérthessük, meg kell fogalmaznunk, hogy mi volt a gyaloglás valamikor, mondjuk ötven évvel ezelőtt, amikor az E5-ös aszfaltút helyett Szabadkától Újvidékig egy ócska, poros, gidres-gödrös kövesút vezetett.

A mai gyaloglás azonban úgy viszonyul az akkori gyalogláshoz, mint mondjuk a mai társadalmi valóságunk egy dél-amerikai banánköztársaság társadalmi valóságához.

Autó errefelé alig volt akkoriban. A rossz utakon használhatatlan, felesleges szerszám. Csak kérédesre való.

A vonatokon többnyire az urak utaztak. A szegények csak bandában, ha messze mentek dolgozni, vagy a városba ügyvédhez. A mozdulatlanság alapállapot volt. A mozgás nemkívánatos és gyanús valami. Úgy, mint manapság Dél-Amerikában.

A feketesi első pártsejt tagja, Fekete István mesélte egyszer, hogy a háború előtt, pártfeladattal, gyakran kellett Verbászra, Szenttamásra mennie. Én elég maflán megkérdeztem, hogy hogyan ment. Vállat vont, és csak ennyit mondott:

— Hogyan mentem volna!? Gyalog, éjszaka a szántásokon át, hogy ne találkozzak senkivel.

A mozgás korlátozása a primitív elnyomás egyik alapvető eszköze.

Hogy a közlekedés maga a forradalom, azt még az olyan buta csendőrszim is felfogja, mint amilyen a Horthy-uralom volt. Első dolguk

volt lehetetlenné tenni vagy szigorúan ellenőrizni minden közlekedési lehetőséget — kivéve a gyaloglást.

Azt már nem fogták fel, hogy számukra a gyaloglás a legveszélyesebb.

Az igazi forradalom nem járhat se autón, se vonaton. Az igazi forradalom feltétlenül gyalog jár. Mert ember az emberhez, testközelbe és lélekközelbe csak gyalog juthat el.

Egyszóval a gyaloglás a forradalom egyik legfontosabb kelléke:

akkor is, amikor orvos javasolja a forradalmárnak, hogy általa meghosszabbítsa hasznos életét;

akkor is, amikor a lelkiismerete javasolja az üldözött forradalmárnak, hogy eljusson a másik emberhez és közölje vele a szabadság szép titkát, amit megismert.

SZÉNA-SZALMA

Valamikor egy dokumentumfilmet készítettem a szabadkai Sárgaházról és abban Balázsevics Viktória meséli, hogyan tudta meg a szabadkai munkásmozgalom nagyjának, Matko Vukovićnak a halálát:

„Engem kivezettek és ebben a szobában... itt a szoba közepén fekiüdt a szalmán Matko Vuković...”

Akkoriban én a ténymegállapításra, Matko Vuković, nevére, a helymegállapításra és hasonlókra figyeltem.

A szó, amely ebben a Balázsevics-nyilatkozatban teljesen elkerülte a figyelmemet, a szalma volt.

Mint a gyaloglás, a szalma is valamiképpen jelképe volt annak a kornak.

A megengedhető és elérhető puhaság foka.

Jószágnak is béresnek is szalma volt a fekhelye.

A gazda csak annyival volt fölöttük, hogy a szalmát zsákba tömte.

A szabadkai Sárgaházban is szalmán háltak a foglyok.

A halott Matko Vuković a szalmán egy rezsím viszonyulását jelképezi mindenhez, ami haladó, ami munka és munkás.

Vagyis a megvetés, amelyet legtökéletesebben a régi katonaanekdota fejez ki, amely szerint a buta paraszt bakának, aki azt sem tudja, melyik a jobb lába, melyik a bal, hogy megtanuljon menetelni, az egyik lábára szénát, a másikra szalmát kötöttek.

És a vezényszó úgy hangzott, hogy: széna-szalma, széna-szalma... egy-kettő!

Ez is visszhangzik az idők távlatából.

MÉG EGYSZER A KAPCSOLATRÓL

„... Miután Szabadkán megszűnt a pártanyag sokszorosítása, Újvidékről kellett hozni...”

(Balázsevecs Viktória a drámában)

Akkoriban vállaltam én is sokszorosítást. Wohl Lola volt az összekötő. Tőle kaptam a sokszorosítanivalót, és neki adtam át a kész anyagot.

Abban az időben nagyon lelkesedtem a nyomtatásért. Próbáltam fából betűket faragni és betűt önteni.

Ma, a fénymásoló és egyéb, valamikor elképzelhetetlen sokszorosítási eljárások korában ez a lelkesedés gyerekesnek és nevetségesnek látszik.

Sokszor csodálkozunk, hogy azokon a dél-amerikai vagy afrikai térségeken akármilyen jöttment nyilvánvaló hazugságok címén uralkodik;

hogy azokon a térségeken nyilvánvaló dolgok olyan nehezen jutnak el az emberek tudatáig, hogy az emberek a dolgok való lényegét olyan nehezen ismerik fel;

hogy — politikai szótárral élve — „a tömegek olyan lassan forradalmasodnak”.

Itt az egyik magyarázat. A szegénység betűket álmodik. A szegénység információhiányt is jelent. Az írógép, a papír, a sokszorosító el-
képesztően nagy dolog, és a papírkereskedéseket ellenőrzik.

Ha nincs információd a másik emberről, elhiszed róla, hogy ellenség, mert más nyelven beszél.

Ha nincs információd a világról, elhiszed, hogy a nyomorúság, ami-
ben élsz, az egyetlen lehetséges világ...

Tehát ne csodálkozzunk Dél-Amerikán.

Nem vagyunk tőle messze.

Negyven-egynéhány éve még itt is „Dél-Amerika” volt.

MIT ÉR A FORRADALOM, HA ÉLVE MARAD?

Nem azokat a polgári baromságokat akarom ismételni, hogy „a forradalom felfalja a saját gyermekeit”.

A forradalom nem vérszomjas. Vagy ha igen, akkor nem forradalom, hanem valami más.

Mégis, olvasva a drámában a neveket, túlélőket és nem túlélőket, más okból és más módon teszem fel a kérdést.

Mit ér a forradalmár, ha élve marad?

A forradalom álom, megálmodott szabadság, és, mint minden álom, teljes és maradéktalan.

A valóság sohasem felelhet meg az álomnak. Az álom bepiszkolódik a valóság érintésétől.

Az álmodó, a forradalmár is megkopik a mindennapok küzdelmében.

Tiszta csak az maradhat, aki nem öregszik meg, akinek nem valósulnak meg az álmai.

Ne higgyetek a bölcseknek. (Ők is azért lettek bölcsek, mert megaludtak.) A hosszú élet nem gazdagít, inkább kifoszt, gerincet tör, lealjasít és bemocskol.

Ezért is olyan jóságosak az öregek. Tudatában vannak, hogy árulás már maga az a tény is, hogy életben maradtak.

Tudják, hogy eladták az álmaikat, hogy bemocskolódtak, és így próbálják magukat megváltani.

De ne higgyetek a drámaíróknak se, akik forradalmárokat énekelnek és forradalmárokat siratnak.

Nem hiszem, hogy az elesett forradalmárokat siratni kell.

Inkább hiszem, hogy irigyelni kell őket.

FÉLELEM ÉS AGGÓDÁS

„VIKTÓRIA: ... hiszen úgy fogadtuk meg, hogy az életünk árán is teljesítjük a kötelességünket, nekem mégis rögtön az jutott eszembe: mi van Rókussal...”

A különbséget félelem és aggodalom között nem nehéz meghatározni. Félni attól szokott az ember, ami személyét fenyegeti. Aggódni viszont igencsak azért szokott, akit szeret.

Sokkal nehezebb eldönteni, hogy a kettő közül melyik az elviselhetlenebb.

Szerintem az aggodás.

A félelemnek van kezdete és vége. Az aggodásnak csak kezdete van. Fájdalom vagy lelkiismeret-furdalás alakjában tovább él akkor is, amikor már nincs kiért aggódni...

Ezért, aki forradalmár akar lenni, annak jobb, ha nincs senkije, akit szeret, akiért aggódik — akivel zsarolhatják.

Ha viszont nincs senkije, akkor nem lehet forradalmár — legfeljebb magányos farkas.

Forradalmár csak az lehet, aki sokakat szeret és akit sokan szeretnek.

Feltéve, hogy a forradalom erkölcsi alapindítékának a szeretetet tekintjük: a legtisztább, legnemesebb szeretetet.

Ez tehát az a pont, ahol a forradalmár a legsebezhetőbb.

Könnyű hősnek lenni, ha csak magadat áldozod.

De mi lesz, ha választanod kell azok közül, akiket szeretsz és akik téged szeretnek? . . .

Ettől egyébként még nem menekült meg senki.

A FORRADALOM SZÁMVEVŐI

Többször megfigyeltem, hogy a számok emberei, egyszerű, egyenesen gondolkodó hivatalnokok, ha egy kivételes egyéniség közelébe és hatása alá kerülnek, egyszerűben rájönnek, hogy a számtan se csak egzakt tudomány.

Rájönnek, hogy számolni sokféleképpen lehet, a számokat sokféle szempontból lehet csoportosítani, tehát az a számtan, az a logika, amit ők tanultak az iskolában, nem szent és sérthetetlen.

Mivel azonban nekik valamilyen számtanra, valamilyen szabályokra vagy akár csak szilárd pontokra feltétlenül szükségük van, ezek az emberek új számtant tanulnak, vagy — teremtenek maguknak.

Az új számtanra ugyanolyan hittel esküsznek, ahogyan a régre esküdtek, és ugyanolyan következetesen alkalmazzák, mint azelőtt a régít.

Ezt valahogy úgy fogalmaznám meg, hogy az új felismerésektől az ő szívük is akkora lesz, mint a forradalmaré — mint az énekesmadaré —, csak nincs hangjuk, és nem tudnak megtanulni énekelni.

A forradalmi ihlet, a dialektikus szárnyalás hiányát ezek az emberek rendszerint elképesztő munkamennyiséggel, áldozatkészséggel, önmagukkal és másokkal szemben gyakorolt aszketikus szigorral helyettesítik.

Ilyen emberek nélkül sohasem jelenhetett volna meg a *Híd*.

Ilyen emberek sorvadtak később, heteken, hónapokon át a föld alatti nyomdáknak, panasz nélkül, zokszó nélkül.

Nem jó a cím. Nem számvevői, napszámosai voltak ezek a forradalomnak.

A NAGY JÁTÉK

A fiúk szokása, hogy valami izgatót, lelkesítő játékot játszanak: háborút, vadászatot, expedíciót — ami valami új és ismeretlen felé visz. (Valószínűleg a lányok életében is van ilyesmi. Játékaikból ítélve az ő nagygyerekélményük a szeretet, a gondoskodás felfedezése.)

Ezek a bátorság és a nyitott szem játékaik.

Ettől emberesedik a gyerek.

A folyóirat, a *Híd*, Simokovichéknak abban az időben és azok között a körülmények között ugyanilyen játék lehetett.

A felnőtt fiúk nagy szellemi expedíciója a titokzatos ismeretlen felé,

amelynek ködéből azonban valami elképesztő és szinte felfoghatatlan szépség rajzolódik ki, amit űk úgy hívtak magukban (hangosan ki sem merték mondani), hogy világorradalom.

Ennek a játéknak az intenzitása attól függ, hogy a játszóknak mennyire tudnak gyerekek (olvasd: őszinték) maradni.

Simokovich Rókusnak és Mayer Ottmárnak ez maradéktalanul sikerült...

OTTMAR ÉS LOLA

A népfelszabadító háború győzelmes befejezése után a forradalmi erkölcsről legalább annyi badarságot fecsegték össze, mint magáról a forradalomról.

Forradalom idején forradalmi erkölcsről beszélni éppolyan képtelenség, mint ha valaki megkísérelné feldarabolni a napsugarat.

Az erkölcs szabályok megfogalmazása és megörökítése.

A forradalom a volt szabályok tagadása.

A forradalom a szabályok tagadása és mozgás.

Az új világ erkölcsi szabályai csak annyiban fogalmazódhatnak meg, amennyiben az új világ létrejött.

A forradalmi mozgalom és gyakorlat néha saját lényegével ellenkező erkölcsi szabályokat tűz a zászlajára.

A jugoszláv népfelszabadító mozgalom esetében ennek legkirívóbb példája a paraszti patriarchális erkölcs szabályainak végletekbe menő tisztelete volt.

Ai forradalom — mint a dogmák tagadása — a férfi és a nő viszonyában is csak egyféle törvényt ismerhet: a szabad egyéniségek szuverenitását.

Ottmár és Lola viszonya ennek a törvénynek felelt meg.

Ha történetesen élve maradnak és eljutnak egy partizánosztaghoz — a forradalom tisztasága nevében előbb-utóbb kivégezték volna őket.

HITLER — HORTHY — SZTALIN — FRANCO — PINOCHET

„Magdát az éjjel elvitték...”

Horthy rendszere, beleértve a rendőrségét, az akkori Európa egyik legnyomorultabb és legprimitívebb rezsimje, amely az időt valahol a múlt századnál szerette volna megállítani, egy dolgot azért a modern időkből is megtanult: az éjjelvivést!

Manapság minden institutionális terrorista éjjel viszi az áldozatait.

Ennek nemcsak az az előnye, hogy kevés a szemtanú és kisebb a

közfelháborodás veszélye, hanem az is, hogy a dolognak félelmetesebb a híre.

Ha a kisnyulak gondolkodni tudnának, reszketnének éjjel a fészükben, úgy, ahogyan az emberek reszketnek . . .

Mert éjjel repül a bagoly . . .

A félelemnek ebben az állapotában az ok, az elhurcolás indokltsága vagy indokolatlansága teljesen tárgytalanná válik: már senki sem kérdezi, hogy miért (erre úgyszincs válasz), legfeljebb csak annyit, hogy kit és mikor.

Ezt is csak azért kérdezik, hogy kiszámítsák, mikor kerülnek esetleg ők sorra.

A nyulak automatikusan elismerik a bagoly jogát . . .

Argentínában a katonai kormányzat megszűntével kezdik feltárni a tömegsírokat, amelyek több mint 20 000 éjjel „eltűnt” embert rejtettek.

Kíváncsi vagyok, hogyan magyarázzák majd az argentinok, hogy előzőleg nyulak voltak.

Mi magyarok ugyanis már lassan negyven éve magyarázzuk — eredménytelenül.

BAČKA TOPOLA — STARA MORAVICA

Ha a régi, háború előtti *Hídat* olvassuk, szemberűnik, milyen szigorúan tiszteletben tartják a szerzők a szerb elnevezéseket ott is, ahol nem lett volna muszáj. Annyira, hogy ezáltal a mai olvasónak szinte anakronisztikusan hat az a nyelv.

A nacionalizmus nemcsak elv, hitvallás, szenvedély, hanem rendszer is. Fogalmak, szokások, értékek, szabályok rendszere, amelyek a mindennapokban alkalmazva belevésődnek az emberek tudatába.

Idetartoznak kétnyelvű területen az egynyelvű elnevezések.

A kommunisták, akik a *Hídat* szerkesztették, akik akkor már világosan és elszántan küzdöttek az itt élő népek testvéri egyenjogúságáért, ne vették volna észre ezt az apróságot?

Semmilyen világszemléleti állapot és álláspont nem múlik el nyomtalanul az időben.

A nagy dolgokban könnyű a változás. Könnyű a régi istent megtagadni. De uralkodásának, itt-tartózkodásának ezernyi apró nyomát annál nehezebb kigyomlálni.

Ne áltassuk magunkat. Még most, ötven év után is.

A KÖLTŐ ÉS A SZÉP LEÁNY

Balázsevecs Viktória nagyon szép lány volt. Rókusra nem emlékszem, de a leírások alapján aligha volt valami szép fiú.

Úgy látszik, benne van a forradalmi idők levegőjében, hogy minden a feje tetejére áll.

Illetve, marad a kalkulus, csak a behelyettesítésnél változik az x és y értéke.

A kiválasztódás folyamata maximalista: a legjobb a legjobbat akarja.

Forradalmi időkben ebből látszólag abszurd helyzet születik: a ragyogó szép lány, aki megkaphatná a város legszebb, legderebb legényét, nem szólva a gazdag vőlegényjelöltekről, a sánta költőt választja magának, akinek nincs egy garasa se, nem is szép. De lángol a lelke.

Mert forradalmi időkben szépség, vagyon, hatalom, mind értékét veszti, mulandó hívsággá válik az emberek szemében.

Csak egyetlen érték nem veszít ragyogásából: az embert, a szabadságot szerető, meg nem alkuvó szellem.

A forradalmi idő és igazság órája — még a szerelemben is.

NEMZET ÉS „NEMZET”

„RÓKUS: Mir érnek a munkások azzal, hogy ez a terület nem Jugoszláviához, hanem Magyarországhoz tartozik?”

Ezt abban az időben nem volt könnyű megmagyarázni — és megérteni.

Hogy ne legyen könnyű, arról gondoskodott a királyi Jugoszlávia számtalan csendőre, rendőre, financa, hivatalnoka. Mélyek voltak a gyűlölet gyökerei.

Megértésre csak a jugoszláv kommunisták voltak képesek, mégpedig azért, mert ők az internacionalizmusukat egy újfajta nacionalizmussal ötvözik: a saját munkásosztályuk, tehát a saját nemzetük előtti felelősség vállalásával.

Semmi sem tehetett olyan jó szolgálatot a fasiszta hatalomnak, mint a kommunisták dogmatikus internacionalizmusa.

Ahol a kommunisták tagadták, ott a burzsujok képviselték a nemzetet, és csak a burzsujok nemzete volt „a létező nemzet”. Ennek szempontjából a kommunista „nemzetáruló” volt.

Az a tragikomikusan abszurd szituáció keletkezik, hogy a burzsoázia önmagát kiáltja ki nemzetnek, és ezt az igazi nemzet, vagyis a munkás-ság és parasztság, el is hiszi neki, és hagyja, hogy ennek a képtelenségnek a nevében lemészárolják legjobb fiait.

Mi vagyunk a nemzet, mondták a jugoszláv kommunisták, mi vagyunk minden itt élő nemzet. És a helyzet gyökeresen megváltozott...

A ROKONOK

Roppant bonyolult lehetett akkoriban a rokonok és jó barátok lelki élete.

Ők tudták, hogy mi nem vagyunk olyan elvetemült gonosz emberek, mint amilyenek lefestenek bennünket (nem vagyunk se „apagyilkosok”, se „hazaáruló bitangok”).

Ugyanakkor azonban tengelyt akasztottunk a hatalommal, amit okos ember nem tesz.

Bizonyos értelemben őket is veszélybe hoztuk. Általunk hírbe jöhetnek. Részünkről ez nyilvánvaló tapintatlanság.

Ugyanakkor lelkiismeret-furdalásuk is lehetett, hogy így gondolkodnak rólunk, hogy nincs bennük több áldozatkészség...

Lehet, hogy ők se szerették a megszállókat, de elhitették magukkal, hogy épp miattunk kénytelenek hízelegni csendőrnek, rendőrnek. Hogy ezáltal önmagukról is mosták a lehetséges gyanút, az véletlen, nem szándékos...

És amikor mindent végiggondoltak, bizonyára előntötte őket a harag: Mégiscsak felháborító, hogy ezek a taknyosok mit meg nem engednek maguknak! Ők akarják megváltoztatni a világot?

Szépen, békésen élhettünk volna, kivárhattuk volna a háború végét, ha ők nem...

Ha tudnának beszélni, bizonyára a birkák is ezt mondogatnák egymásnak, hallgatva levágásra hurcolt társaik bégetését...

ITT NEM MARADHATUNK

„VIKTÓRIA: Elpusztítjuk őket, öregek és tehetetlenek...”

Az egyik felfogás szerint, ha az ember hisz a forradalom, a harca igazában, akkor nem lehet tekintettel senkire és semmire. Akkor — részben, hogy a saját hitét meg ne ingassa — kötelessége mindenkitől elvágni ugyanazt az áldozatkészséget, amire ő maga hajlandó.

A másik felfogás szerint ez ellenkezik a forradalom humánus lényegével, tulajdonképpen lelketlenség az öreggel, a gyengével, a gyávával szemben. Hiszen nem vagyunk egyformák...

Ez a dilemma magába foglalja a kapitulációt.

Csak abban az esetben funkcionál ugyanis, ha elismerjük az elnyomó és mindentudó és mindenható voltát.

Ez a defetizmus, az „előbb-utóbb úgysis megfognak” dilemmája.

Amikor kezdjük hinni, hogy túljárunk az ellenség eszén, amikor az ellenség megszűnik titok lenni és mi kezdünk titok lenni az ellenségnek, akkor ez a dilemma egyszerűen tárgyatalanná válik.

Akkor már nincs szükség az erős lelkű üldözőttek tapintatára a gyengékkel szemben.

Akkor már harcosok vannak, akik hisznek abban, hogy túlélik a harcot, habár tudják, hogy lesznek, akik elesnek.

Ezt a kockázatot már bárki vállalhatja.

Ez a győzelem kezdete.

AZ APAGYILKOSOK

Történelmi filmekben sokszor látott jelenet:

Csendőr, rendőr vasúton szállítja valahova a megvasalt forradalmárt, és körülöttük a vonatban közömbös vagy ellenséges tömeg. A vonat elindul, az emberek előszedik a kenyeret, szalonnát vagy a sült csirkét, és csámcsogás közben találgatják, hogy az illető mit követhetett el.

Az egyik azt mondja, hogy tolvaj, a másik, hogy rablógyilkos, mert csak azt vasalják így meg.

Aki nem bűnös, azt nem bántják, szajkózzák bambán, és nem érik fel ésszel, hogy a bűnösség vagy büntelenség relatív fogalom, társadalmilag meghatározott fogalom, osztályharcos fogalom.

Amíg így van, amíg a politikai foglyot megláncolva nyilvánosan merik vezetni — addig (bármilyen képtelenül hangzik) az erkölcsi erő az erőszak és elnyomás oldalán van.

Az emberek addig nem fogják fel, hogy a megláncoltak értük szenvednek, hogy a szemük láttára újrajátszódik ezredszer és milliomodszor a krisztuskálvária...

Hogy ez miért van így, azt nem tudom.

Én csak a megfelelő kérdést próbálok megfogalmazni:

Hogyan képes az ember nem látni, azt amit lát, nem hallani azt, amit hall, nem érezni azt, amit érez és nem gondolni azt, amit gondol — és mindezt őszintén?

ÖREGEK ÉS FIATALOK

Mit lehet a végén mondani, azok után, amit Balázsevic Viktória mondott?

Nem sokat, mert a végén ő se úgy mondta, mint az elején.

Az elején a forradalmár szólt, a harcos.

A végén megszólalt az anya.

És tulajdonképpen azt kérdezi, hogy mit értenek a fiatalok ebből az egészből?

Én pedig azt kérdezem, hogy van-e szó, amivel el lehetne mondani a fiataloknak mindent, az egészet.

Azt kérdezem, hogy meg lehet-e menteni a fiatalokat attól, hogy átéljék a saját forradalmukat.

Meg kell-e attól menteni a fiatalokat?

Ha pedig nem kell, akkor minek mesélünk nekik a mi forradalmunkról?

Az apák nem vívhatják meg a harcot fiaik helyett.

Ez nagy szerencse, mert különben megállna a világ.

Ezért a fiak nem is tanulhatnak sokat az apák harcából. Legfeljebb annyit, hogy harcolni kell.

Ha megszívlelik, ez végeredményben nem is olyan kevés.

Ezért érdemes mindig újra és újra megkísérelni elmondani...